

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются теоретические аспекты и методологические основания разграничения данных понятий в лингвистике, литературоведении и культурологии. Особое внимание уделяется взаимодействию архетипов и мифологем в литературных произведениях. В статье доказывается, что, несмотря на взаимосвязь этих понятий, они выполняют разные функции: архетип формирует глубинную универсальность образов, тогда как мифологема придаёт им культурно-историческую специфичность. Выводы исследования способствуют более точному пониманию данных категорий и могут быть полезны в анализе художественного текста, межкультурной коммуникации и теории перевода.

SUMMARY. The article examines the theoretical foundations and methodological approaches to distinguishing these concepts in linguistics, literary studies, and cultural studies. Special attention is given to the interaction between archetypes and mythologemes in literary works. The findings demonstrate that while archetypes and mythologemes are interconnected, they serve distinct functions: archetypes provide deep universality to images, whereas mythologemes shape their cultural and historical specificity. These insights contribute to a more precise understanding of these categories and may be valuable for further research in literary analysis, intercultural communication, and translation studies.

QARAQALPAQ ESSE TEKSTLERINDEGI FONETIKALÍQ BIRLIKLERDÍŇ STILLIK ÓZGESHELİKLERI

S.Mirzabaev – tayanış doktorant

*Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti*

Tayanch so‘zlar: uslubiyat, fonouslub, fono-grafik birliklar: alliteratsiya, assonans, onomatopeya, akromonogramma, geminatsiya, esse.

Ключевые слова: стилистика, фоностилистика, фонографические инструменты, аллитерация, ассонанс, звукоподражание, акромонграмма, геминация, эссе.

Key words: stylistics, phonostylistics, phonographic-tools, alliteration, assonance, onomatopoeia, acromonogram, geminacy, essay.

Kirisiw. Hárqanday kórkem shıǵarmanıń tiykarı ádebiy til, jáne de tildiń tıp uytqısı bolǵan sóz ekeni belgili. Sonlıqtan da “Sóz – bul eń tiykarǵı kategoriya” degen R.A.Budagovtıń pikirine tolıq qosıla alamız [10:55]. Házirgi dáwir lingvistikası da usı tiykarǵı kategoriya – sózdi, sózden payda bolatuǵın pútın bir predikativlik birliklerdi hár túrli rakurstan izertlep, jańa tarawlardıń payda bolıwına, rawajlanıwına túrtki berip atırǵanı sózsiz. Sonday tarawlardıń biri fonostilistika yamasa fonetikalıq stilistika tarawı bolıp tabıladı.

Temaǵa baylanisli ádebiyatlar sholıwı. Fonostilistika – bul fonetika-fonologiya tarawı menen stilistika tarawlarınń kesilispesinde payda bolıp, sóylew barısındaǵı ses, ritm hám intonaciya sıyaqlı ámeliy fonetikalıq qurallardıń qullanılıw nızamlılıqların úyrenip, stillik xarakterin ashıp beriwge xızmet etiwshi taraw bolıp tabıladı. Lingvistikanıń bul jańa tarawı haqqında dáslepki pikir bildirgen lingvist ilimpazlardıń biri bul – N.S.Trubeckoy esaplanadı. Keyin ala bul taraw menen G.B.Vekshin, I.A.Veshikova, S.M.Gaydushik, N.I.Portnova, L.Timofeev sıyaqlı ilimpazlar shuǵıllanǵan bolsa, turkiy tillerdiń fonostilistikası boyınsha A.Djunisbekov, E.N.Nuraxmetov, S.Karimov h.t. basqalar jumıs alıp bardı. Al, qaraqalpaq til biliminde stilistika hám onıń jańa tarawı bolǵan fonostilistika tarawı boyınsha A.Bekbergenov, B.Yusupova, S.Bahadırova, N.Mámedov G.Qarlibaeva, I.Seytnazarova, G.Aynazarova sıyaqlı ilimpazlar óz jumıslarında pikir bildirip ótedi.

Izertlew metodologiyası. Kórkem shıǵarmanıń emocional-ekspressivligin támiyinlewde, shıǵarma syujetindegi waqıyalarǵa personajlardıń qatnasın bildiriwde sózlerdi orınlı qullanıw áhmiyetli. Bunday

etip orınlı qullanılǵan birlikler avtordıń sheberliginen derek berip turadı. Sózlerdi paydalanıw waqtında avtor tek qalıplesip normaǵa túsip bolǵan, ádebiy tilde tayar halında turǵan birliklerdi qullanıp qoymastan, bayanlanıp atırǵan waqıya hádiyeseniń mazmun-mánisinen kelip shıqqan halda olarǵa ózine tán ózgeshe stillik boyaw júklewi de múmkin. Sol stillik boyawlardıń biri bul sóz quramında jumsalıp atırǵan fonemalardıń ornalasıwı bolıp tabıladı. Bunı Trubeckoy bılay dep kórsetedi: “Birewdiń sóylegenin tıñlap otırıp, biz kimniń sóylegenin, qanday ton menen sóylegenin hám onıń ne sóylegenin esitemiz” [1:18]. Tekst quramındaǵı fonetikalıq birliklerdiń stillik xızmetin A.Haydarov: “Dawıslı hám dawıssız seslerdiń tákirarlanıwı, buwınlardıń tákirarlanıwı poetikalıq sóylewde, ásirese, xalıq awızeki dóretpeleri úlgerinde kóp ushıraydı. Fonetikalıq qurallardı ádeyi tákirarlap qullanıw arqalı kórkem sóz dóretiwshileri ózi aytajaq bolǵan pikirdiń emocional-ekspressivligin kúsheytedi” dep kórsetedi [5:55]. Tekstler quramındaǵı fonetikalıq qurallardıń stilistikalıq xızmette jumsalıwshı túrleri haqqında birqansha ilimpazlar pikir bildirip ótken. Sol pikirler tiykarında biz fonetikalıq birliklerdiń tákirarlanıwı arqalı payda bolatuǵın fonostilistikalıq birliklerdi qaraqalpaq tilindegi esse tekstleri tili mısasında kórip shıǵıwdı maqul kórip otırımız.

Analiz hám nátiyjeler. Alliteraciya – (latin tili – qaytalaw; ádebiy termin) kórkem shıǵarmada bir-birine uqsas dawıssız háriplerdiń qaytalanıp keliwi, bılayınsha birgelkili hárip, seslerdiń qaytalanıwı prozalıq, dramalıq shıǵarmalarda da ushırasa beredi [4:114]. Sóylew sesleri alliteraciyalıq xızmette jumsalıw arqalı sóylew procesinen túsiniletuǵın mánige tásir etip keledi.

Alliteraciya sózdiń barlıq poziciyalarında, anlaut, inlaut hám auslaut poziciyalarında kele beriwi múmkin [5:55].

Anlaut poziciyada qollanılıwı: *Al Mirzabay barın bazarlıq etip júrgen, “qarnı toysa qurban hayıt” adam edi. ... “Adam neni qálese, neden ráhát kórse sonı islesin...”* [11:298]; ...*Sewgi güliniń heshqashan solmaytuǵınlıǵınıń nishanınday qoyıw qara qas astında shim qara, qaramıq kózler ushqın atıp, sol bayaǵı, sol lázzetli, sonday tatlı hám gózsal muhabbattan derek berip jaynap-jasnaydı...*[12:19]. Keltirilgen misallardıń dáslep kisinde tákirarlanıp qollanılıp turǵan **b, q** sesleri turaqlı sóz dizbekleri quramında kelip personajdıń xarakterlik sıpatlamasın ótkirlestirip beriwdе stillik xızmet atqarıp kelgen bolsa, sońǵı misallarda qollanılǵan **q, s** sesleri alliteraciyalıq xızmette jumsalıp, shıǵarma qaharmanınıń ishki keshirmelerin tereńlestirip, tuyǵı-sezimleriniń qunlılıǵın kórsetiwde orınlı qollanılǵan. Bular alliteraciyanıń óz aldına kórkemlew quralı ekenliginen derek berip turǵanı sózsiz.

Inlaut poziciyada qollanılıwı: *Siz, siz jazıpsız, meni oqıtpayman, deysiz. ... Ayta bersem, óz aldına dástan bolarlıqtay kóp nárseni kóripiz, júregimiz benen sezippiz.* [12:8,11] ... *“Asaw tolqınımnan, suwımnan, altınǵa teń qundızımnan, aydınımın sáni qasqaldaq-gazımnan, qoynım tolı shabaǵım-balıǵımnan ayırdım...”*, - dep zarlap turıptı [8:102].

Auslaut poziciyada qollanılıwı: *Bul kompoziciya qaraqalpaq xalqınıń muń jıllıq ótmishin, tariyxın, ómirin, turmısın, qaharmanlıq háreketlerin házir janlandırıp, kóz aldımızǵa sáwlelendirip atırǵanday...* [8:101] *Ol zamanda qızlarǵa sen minanı isleme dep ayılmasa da, ózleri túsinedi: biymezgil úyden shıqpaydı, dawısın qattı shıǵarıp kúlmeydi, úlkenlerdiń gápine aralaspaydı, olar sóylesip otırǵanda sózin bólmeydi, shay-sorpanı shorıldatıp sestin shıǵarıp ishpeydi* [13:23].

Misallarda kórinip turǵanıday, inlaut hám auslaut poziciyalardaǵı alliteraciyalıq dawıssız fonemalar, kóbinese, birdey leksika-grammatikalıq kategoriyaǵa tán bolǵan affiksler kórinisinde qollanıladı, bunday birdey grammatikalıq kategoriyalardıń tákirarlanıp qollanılıwı avtordıń aytayın degen hárbir sózine óz aldına logikalıq pát penen dıqqat awdarıwın támiyinlep, ózine tán stillik xızmetti payda etedi. Sonı da aytıp ótiwimiz kerek, bul jumısızdıń obyektı bolǵan esselik shıǵarmalarda avtor ideyasınıń, pikiriniń bayanlanıwındaǵı erkinlik, aydınlıq, kúndelikli turmısqa jaqınlıq, óz ara dialoglarǵa qurılıw xarakterlerine iye bolıwı janrdıń talabı bolǵanı ushın joqarıdaǵıday tákirarlanıwlarıdıń qollanılıwı janrǵa tán stillik boyaw júkley aladı dewimiz múmkin.

Assonans – (latınsha *assono* – uyqas, esitilemen, úylesim) poetikalıq yamasa prozalıq tekstte dawıslı seslerdiń ünlesip qaytalınıwı [4:201]. Assonanstı Sh.Abdinazimov kórkem tekst quramındaǵı fonetikalıq faktorlarǵa kirgizip qaraydı [2:24]. Bunday seslik tákirarlanıwlar barlıq stillerde, ásirese, kórkem-publicistikalıq stillerdiń tilinde intonaciyalıq pútınlıktı, melodiyaıqtı hám de emocional-ekspressivlikti payda etiwge xızmet etedi. Kórilip atırǵan fonetikalıq kórkemlew quralları eń eski kórkemlew qurallarınıń

túrleri retinde saqlanıp, sesler arqalı obrazlılıq jaratıw xızmeti qalıplesken. Kórkem shıǵarma tilinde dawıslı seslerdiń birdeylıktı payda etip keliwi alliteraciyaǵa salıstırǵanda jeke siyrek bolatuǵını málim [3:45]. Misalı: *Meniń bayqawım boyınsha, Abat Talǵatın ataǵın, abırayın, aktyorlıǵın qızǵanatuǵın edi. “...Eger ishkiń kelse, ish, jatqın kele me jat, uyqılayjaqsan ba uyqıla* [11:310] ...*Báلكim, ózleri de ańǵarmaǵan, ańlamaǵan táreplerin tolıq ashıp beriwge umtılıp súwretleydi* [12:29]. *Adamǵa tek gúmansırıp qaray bermey, insaniyattı, dáwirinđi súyip jasaǵanday bir jılt eterlik nársе tappaysan ba? Qullası, oylar, oylar!; ...“Bul ılaydulay degenindey gáp góy, sonıń ushın jurnalistikanı tórt jıl oqıwdıń ne keregi bar”.* ...*Azat kerek jerinde usılayınsha ótirikke ótirik penen topılıwdı jaqsı biletuǵın edi. Ármanlar tolqın jańasha pát aladı, ármanlar, ármanlar...* [14:180,179]. Keltirilgen misallarımızdaǵı dıqqatqa alınǵan assonanslıq xızmettegi sesler avtordıń hám personajdıń ayılajaq pikiriniń ótkirlestiriwge, ayırıqsha dıqqat awdarıwǵa, gáptiń oqıwshıǵa melodiyaı halda jetip barıwına sebepti bolıp, ózine tán stillik kórkemlew quralı xızmetin atqarıp kelgen.

Fonetikalıq kórkemlew qurallarınıń jáne bir túri seslik dúziliske baylanıslı payda bolatuǵın túri – paronimler. “Paronimler – esitiliw uqsaslıǵı hám morfemalıq quramınıń jaqınlıǵı boyınsha biriniń ornına jańılıs sóz yamasa házil retinde qollanılatuǵın sózler” [3:47]. Esselik shıǵarmalardıń janrlıq ózgesheliklerinen hám avtorlardıń jeke stillik ózgeshelikleri menen avtor tiline baylanıslı paronimlerdiń stillik xızmeti ayqın kórine baslaydı. Basqasha aytqanda, avtorlar shıǵarmanıń syujetine baylanıslı personajlardıń tilinde ádebiy normaǵa túsken sózlerdi ayırım fonetikalıq ózgeshelikler menen beri w arqalı sol cituaciyaǵa bolǵan qatnastı tolıq bayanlap ashıp beredi. Jáne de esse dóretilwshilerdiń óz jazıw stiline baylanıslı ya k i sóz variantlarınıń ózine maqul túsken variantınan qollanıw halatları da paronimlik qatnastı payda etip keledi. *Qız balanıń qolınan da bunday hóner (óner) keliwın birinshi kóriwimiz* [8:100]. *Qalǵan waqıtları bizler Mirzanıń úyinde bop (bolıp), Abay menen sóylestik, onıń gitara shalǵan namaların tuıladıq* [11:248]. *Pay, mına káris (koreec) degen ádil xalıq eken, Margaretin shıǵımsız, zıqnaraq edi-góy* [12:10]. Bul misallardaǵı dıqqatqa alınǵan sózler personajlardıń awızeki sóylew tiliniń elementlerin paydalanıw arqalı waqıyanıń tásirli iligin ele de anıǵıraq jetkiziwge tásir etip turǵanı seziledi.

Fonetikalıq birlikler, fonemalar tiykarınan pútın bir sóz hám morfemalar quramında jumsalatuǵın basshılıqqa alǵan halda akromongramma, onomatopeya sıyaqlı sózlik tákirar túrlerin de fonostilistikalıq túrlerge kirgizip úyreniwdi maqul kórip otırmız.

Akromonogramma – shıǵarmalardaǵı bir tórtlik yamasa gáp qanday birlik penen (sóz, sóz dizbegi ya k i gáp) tamamlansa, ekinshi gáp sol birlik penen baslanadı [5:59]: *“Eger adam óziniń gúnasın túsinese, túsindiriw kerek, –deytuǵın edi Abay. Onda da túsinese, urıp túsindiriwdiń de zıyanı joq, al onnan keyin de túsinese, túsingenshe ura beri w kerek”* [11:303]. *Keldiń! Keldiń Sen! Sen maǵan, meni kóriwge keldiń! Onı ba, túsim*

be? [12:25]. Bul mısallardağı birdey bolıp tákirarlanıp kelgen akromonogrammalar pikirdiń tásirililigin arttırıwǵa, waqıya-halatlardı ele de keskinlestiriwge xızmet etip turǵanı kórinedi, sonlıqtan olar da esselik shıǵarmalardıń tekstlerine ózine tán kórkemlik boyaw beriwshi stillik qural retinde tańlap alıńǵanı jón.

Onomatopeya – sóylew aktin payda etiwdiń stillik usıllarınan biri bolıp, ol fonologiyada ekspressivlikti payda etiwshi eliklewish sózler retinde óz sáwleleniwın tabadı. Onomatopeya qorshaǵan ortalıqtağı haywanatlar, túrli predmetlerdiń tábiyiy halda payda etetuǵın seslerin insan tili arqalı “forma” endiriwdiń nátiyjesi [5:60]. Mısalı: *Qasıma áste jaqınlap, bilegimdi usladıń! Qolımdı silkip, tez tartıp aldım. Deneme elektr toǵı urǵanday “dírır” ete qalǵanın kópke deyin umıta almadım. ...Bılay-bılay ótip júrgenimde seniń sol bólmegе kirip baratırǵanıńdı kózim shalsa ishim gıj-gıj qaynap, órtenip keteyin deymen.* [12:27,29]. *“Ishininen gıdır-bıdırdı sóylep, awızındı jıbırlatıp, ayta berseń boldı,” – dedi Jollı Nawrıзов maǵan “quran” úyretkende...* [11:314]. *Sonnan aǵam bular qattı quwanıp qalıp edi, kewli shóǵıp qalmasın dep ólgen qızınıń ornına júgirip júrgen, tıqıldap sóyley baslaǵan Marat degen inimdi aparıp berdi. ...Soń bilsek, bıdırlap tınbay sóylegenin qızıq kórip kúni menen úydegilerdiń ermegi usı bolǵan...* [13:21]. Mısallarda dıqqat etilgen sózler tek ǵana seske eliklewden payda bolǵan sózlerdi ańlatıwda qullanılıp qoymay, olar shıǵarmaǵa ózine tán stillik túr beriwshi lingvopoetikalıq qural dárejesine deyin alıp shıǵılǵan.

Kórkem teksttiń ózine tán stillik ózgesheliklerin analizlewde hám teksttiń kórkemlik dárejesine tiyisli baha beriwde joqarıda kórsetilgen fonostilistikalıq birliklerge qosa tómendegi fonostilistikalıq usıllardı da kórsetiwimizge boladı.

Fonemalardı birneshe etip jumsaw – bul kórkem shıǵarmada qatnasıp atırǵan personajdıń emocional jaǵdayın súwretlew ushın avtor tárepinen ádeyi islenetuǵın stillik qádem bolıp, bul arqalı avtor awızeki sóylew jaǵdayındaǵı kommunikativlik hám de modallıq mánilerdi jazba tekstte jetkiziwdi maqset etip aladı [9:57]. Kórkem tekst dóretiwshileriniń bunday stillik qádemlerin fonemalardıń jikleniwı tiykarında eki toparǵa: dawıslılardı birneshe etip jumsaw hám

dawıssızlardı birneshe etip jumsaw dep bólip qarap ótsek boladı.

Dawıslı fonemalardıń birneshe bolıp jumsalıwı: 1) ... *Usınday sezimlerdi qashan basımnan keshirgenimdi yadıma túsiriwge háreket ettim. – He-e, bayaǵı balalıǵımda Erevanda kórgen ekenmen-aaw.* [15:45]. 2) *Asshı ayazlı qıs kúnleriniń birinde bándirgide Margaret penen duslasıp qalıp, kóristik. – O-o, suwıq!* [12:10]. 3) ... – *Men onnan kitap soradım. Ashılısıp heshkim menen sóylesip kórmedim. He-e, solay ma-a?* [12:27].

Dáslepki mısalda avtor prozalıq menıń eske túsiriw halatın kúsheytińkirep súwretlew hám ayırıqsha dıqqat qaratiw ushın dawıslı seslerdi ádettegi qalıplesken formadan artıq halda qollanǵanın kórsek, keyingi mısaldağı birden artıq bolıp qollanılǵan dawıslı sesler insannıń tábiyat hádiyesinen hám súysiniw, hám nalınıw, narazılıq sezimlerin bildirip atırǵanlıǵın ańlawımızǵa boladı. Al, úshinshi mısalmızda qullanılıp turǵan birden artıq dawıslı sesler replikanıń dáslepki bóleginde bildirilgen pikirge isenbewshilik, pikir iyesin misqıllaw sıyaqlı sezimlerdi bildiriw ushın stillik maqsette jumsalǵanın seziwimizge boladı.

Dawıssızlardıń birneshe bolıp jumsalıwı: – *Iyyy, ádira qaldıq! Qartayǵanda saz úyrenip, ólgeninde shertermiseń, – murnıń jıyırda abısınum.* [12:10]. Bul mısalmızdaǵı dıqqatqa alıńǵan birneshe bolıp qollanılǵan dawıssız sesler shıǵarma waqıyasına personajdıń mensiwbewshilik, ersi kóriw, misqıllaw sıyaqlı sezimlerin ańlatıw ushın, sonday-aq, personaj tilin kúndelikli awızeki sóylew tiline jaqın etip kórsetiw ushın avtor tárepinen stillik maqsette ádeyi paydalanılǵan dewimizge boladı.

Juwmaq hám usınıslar. Juwmaqlap aytqanda, hárqanday shıǵarmada, atap aytqanda, esse tekstlerinde qollanılatuǵın fonostilistikalıq birlikler hám usıllar tekstlerdiń qunlılıǵın arttırıwda, estetikalıq tásirshenligin kúsheytiwde, forma menen mazmunıń óz ara qatnasılıǵın sáykeslendirip súwretlewde, óziniń melodiyalılıǵına iye bolıwın támiynlewde, dóretiwshiniń insan haqqındaǵı oy-pikiri, qatnasın, jeke sheshimlerin bayanlawda ózine tán kórkemlikti payda etiw ushın stillik xızmet etedi. Bul nátiyjelerden kelip shıqqan halda, qaraqalpaq esse tekstleriniń tilin lingvostilistikalıq aspektte izertlew obyektı etip alǵanımız maqsetke muwapıq boladı dep esaplaymız.

Ádebiyatlar

1. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1990.
2. Abdinazimov Sh. Lingvopoetika. –Nókis: QMU baspası, 2019.
3. Yusupova B. Fonostilistika. Sh.Seytovtıń «Xalqabad» romanı tili frazeologiyasınıń fonostilistikalıq analizi. – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2021.
4. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. I, IV, V tomlar. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2023.
5. Raximova M. Ózbek tilida esse matnlarining lingvostilistik va lingvokulturologik tadqiqi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertaciyasi. –Samarqand: 2022.
6. Nasirov D. hám basqalar. Rushsha-qaraqalpaqsha terminler sózligi. –Nókis: 1992.
7. Dosımbetova A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2017.
8. // «Ámiwdárya» jurnalı, 2023-jıl 4-san.
9. Qurbonova M., Yo'ldoshev M. Matn Tilshunosligi. –Toshkent: «Universitet», 2014.
10. Aynazarova G. Teoriyalıq til bilimi tiykarları. –Nókis: QMU. 2022.
11. Ábdıraxmonov O. Tańlamalı shıǵarmaları. –Tashkent: «Fan», 2009.
12. Masharipova T. Ózimdi izleymen. –Tashkent: «Extremum Press», 2011.

13. Qurbanbaeva T. Aqsaaal. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2010.

14. Usnatdinov Sh. Sońǵı ańshı. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2014.

15. Abdiraxmanov O. Aralıń – dárıim meniń. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1990.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada Qoraqalpoq badiiy-publitsistik uslubining o‘ziga xos janri hisoblanadigan esse matnlarida qo‘llanilgan fonostilistik elementlarni o‘rganish orqali bu janrdagi matnlarning uslubiy xususiyatlari, asarlardagi obrazlarning va adibning voqealikka bo‘lgan sbuyektiv va obyektiv emotsional-ekspressiv yondoshuvi, shuningdek tilning bugingi holatidagi fonetik rangbarangliklar haqida ma‘lumotga ega bo‘lamiz.

РЕЗЮМЕ. В данной статье путем изучения фоностилистических элементов, используемых в текстах эссе, что является уникальным жанром каракалпакского литературного стиля, мы будем обладать информацией о жанровых различиях текстов эссе, субъективном и объективном, эмоционально-экспрессивном отношении автора к ситуации, образах в произведениях, а также о современном состоянии языка.

SUMMARY. In this article, we get information about the genre variations of essay texts, subjective and objective emotional-expressiveness of the author and the characters in the works, as well as the current state of the language by studying the phonostylistic elements in the essay texts, which are a genre of Karakalpak literary journalism.

ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ ТЕКСТ СТИЛИСТИКАСЫН ҮЙРЕНИЎДИҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ

А.К.Пирниязова – филология илимлериниң докторы, профессор

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Г.П.Каллибекова – филология илимлери бойынша философия докторы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: публицистика, матн, услубият, медиаматн, журналистика, тил, жанр.

Ключевые слова: публицистика, текст, стилистика, медиатекст, журналистика, язык, жанр.

Key words: journalism, text, stylistics, media text, journalism, language, genre.

Кирисиў. Ғалаба хабар кураллары арқалы берилип атырған жаңалықлар жәмийетшиликтиң дыққат орайында турады. Себеби ҳәр бир инсанның жаңалықты өз ўақтында бақлап, еситип барыўына зәрүрлик бар. Ал, бул жаңалықлар қандай мазмунда, қандай формада баян етилип атырғаны ҳәмме ўақытта әҳмийетли саналады. Бунда текстти дурыс баян етиў әҳмийетли. Жаңа терминлерди, атамаларды, неологизм сөзлер ҳәм ҳәрбир сөзди өз орнында дурыс пайдаланыў талап етиледі. Соның ушын да публикаға усынылып атырған публицистикалық текст стилистикасы ҳәмме ўақытта сапалы болыўы тийис. Тил билими изертлеўшилері бул мәселе шеңберинде бир қатар жұмысларды орынлап атыр. Атап айтқанда, рус тил билими бойынша белгили илимпаз Р.И. Галперин [1:20-21], өзбек тил билиминде З.Йигиталиева [2], С.Х.Шомақсудов [3], Ё.Н.Комилова [4], М.Худойқулов [5], Қарақалпақстанлы илимпазлардан Т.Машарипова [6], А.Пирниязова [7:85-88], З.Оразымбетова [8], Е.Жәримбетов [9], Г.Каллибекова [10], Д.Қурбаниязов [11], Г.Сейитназарова [12] сыяқлы илимпазлардың илимий мийнетлеринде бир қатар анализ тийкарында дәлилдер, классификациялар ҳәм усыныслар келтирилген. Булардың барлығы күнделикли баспасөз тилиниң еле де жетилисиўине газета оқыўшысының билиў ҳәм билим дүнясын жетилистириўге хызмет етеди.

Публицистикалық текст стилистикасы дегенде биз, әлбетте, журналистика жанрлары менен байланыстырып алып қараймыз. Бул ҳәр бир фактты, санды, мағлыўматты ықшам ҳәм түсиникли баян етиў формасы. Буны информациялық жанрлар, аналитикалық жанрлар ҳәм көркем-

публицистикалық жанрлар мысалында анализ ислеўге болады. Бул пикирди бир қатар илимпазлар жұмысларында атап көрсетеди. Профессор Т. Машарипова монографиясында публицистиканың негизин былайынша түсиндиреди: «Публицистика» – әдебият ҳәм журналистика түри болып, жәмийетлик пикирге ҳәм ҳәрәкет етип турған сиясий институтларға тәсир етиў ямаса оларды белгили бир класслық мәплерге яки социаллық ҳәм әдеп-икрамлылық идеалларға муўапық өзгертиў мақсетинде ҳәзирги заманның әҳмийетли сиясий, экономикалық, әдебий, ҳуқықый, философиялық ҳәм басқа да машқалаларын қарап шығады... Ҳақыйқый публицистика – журналистиканың ең жоқары шыңы. Газета ҳәм журналлардың дерлик барлық жанрларынан (мақала, фельетон, очерк, шолыў, рецензия, памфлет) пайдаланылып, ол бәрхама пикир оятыўы, жаңа идеялар ушын гүресийи менен ажыралып турады» [6:6]. Сонылықтан да биз баспасөздеги ҳәр бир жанрдың фактти жеткерий шеберлигине, сөз қолланыўдағы әҳмийетине итибар қаратыў тийис деп есаплаймыз.

Илимпаз М. Худайқулов публицистика текстиниң мазмунын ҳәм әҳмийетин публицистикалық жанрлар менен байланыстырып түсиндиреди: «Жәмийетлик турмысты сүўретлеўдиң өз алдына бир түри болған ҳәм сол күндеги турмыстағы ўақыяларды сол күн ушын жеткизип бериўди мақсет етип қойған публицистика журналларда өзине тән өзгешеликке ийе. Журнал публицистикасы газетаға қарағанда мазмуны кең, көлеминиң үлкенлиги менен ажыралып турады. Журналларда публицистиканың жәмийетлик-сиясий, илимий, көркем-әдебий түрлері кең қолланылады. Көркем-публицистикалық журналларда болса публицистиканың жәмийетлик-